

100 Jaar natuurbeleving en natuurbescherming

Isa Schimmel

Misschien wel de belangrijkste grondlegger voor de natuurbeleving en -bescherming in ons land was dr. Jacobus Pieter Thijssse. Hij wist als geen ander aan het eind van de vorige eeuw door zijn boeiende manier van vertellen en schrijven (o.a. in *De Levende Natuur*) de mensen te wijzen op de natuur om hen heen. Voor de Heimans en Thijssse Stichting was het vijftigste sterfjaar van Thijssse aanleiding om op 13 oktober 1995 een symposium te organiseren, waarbij als thema 100 jaar natuurbeleving en -bescherming werd gekozen.

Een drietal sprekers vertelde elk over een deel van de afgelopen eeuw: dr. Marga Coesèl-Wouda besprak de periode eind vorige eeuw tot ca 1920; vervolgens besprak prof.dr. Jan Luiten van Zanden de periode tot 1970 en had dr. Petran J.H. Kockelkoren een geheel eigen visie op het landschap van nu en in de toekomst. Van deze deels nieuwe, maar vooral uitdagende visie is een verkorte bijdrage van dr. P.J.H. Kockelkoren apart in dit Jubileumnummer opgenomen. Van de eerste twee voordrachten wordt hier een samenvatting gegeven.

1850-1920: opkomst van natuurstudie en natuurbeleving in Nederland (Marga Coesèl)

In het midden van de 19de eeuw was de belangstelling voor natuurstudie nog beperkt tot een kleine groep mensen; de visie op natuur en leven werd voornamelijk bepaald door het geloof in God en de schepping. In het licht van de schepping werd de natuur gezien als een voltooid, statisch geheel. De verschijning van het boek van Ch. Darwin over het ontstaan van soorten door natuurlijke selectie in 1859 veroorzaakte dan ook een verschuiving op het gebied van de natuurwetenschap: er ontstond grote interesse voor de wetten der natuur.

Terwijl aan het eind van de 19de eeuw de afstand tussen mens en natuur door de verstedelijking en de technologi-

sche ontwikkeling toenam, kregen sommige stadsbewoners oog voor de genoegens van de natuur. Voor sommigen betekende dit, dat ze de stad ontvluchtten; anderen wilden juist de natuur de stad inhouden, als tegenwicht voor een beter bestaan in de stad. Tot deze laatste groep behoorde Eli Heimans, die in 1882 als pas afgestudeerd onderwijzer in Amsterdam terecht kwam. Hij ondersteunde als reactie op het eenzijdig verbale onderwijs het aanschouwelijk onderwijs, waarbij de rechtstreekse waarneming van de natuur als grondslag van alle kennis werd beschouwd.

In 1893 verscheen zijn handleiding voor het natuuronderwijs op de basisschool, onder de titel *De Levende Natuur*. Voor het eerst was er nu een methode voor het vak Kennis der Natuur: niet gebaseerd op het aanleren van namen en droge feiten, maar op het wekken van belangstelling voor de natuur door waarneming.

Voor de uitgave van dit boekje was E. Heimans terechtgekomen bij W. Versluys, uitgever van schoolboeken. Eveneens verscheen van deze uitgever in 1885 het tijdschrift *De Nieuwe Gids*, een tweemaandelijks tijdschrift voor letteren, kunst, politiek en wetenschap; dit tijdschrift vormde een spreekbuis van een nieuwe beweging, de zg. *Beweging van Tachtig*. Voor de Tachtigers waren de natuur en het landschap een belangrijke bron van inspiratie. Kunstenaars ontleenden hun motieven voor decoraties aan de natuur,

Monnikskap getekend door Eli Heimans voor de Geïllustreerde Flora van Nederland (Uit: *De Levende Natuur* februari 1961, 64 (2)).

die zij beschouwden als de leermeester van de kunst. De plant was het belangrijkste versieringsmotief. De Nieuwe Kunst is ook van belang door toenemende aandacht voor boek-illustraties en typografie.

Via de firma Versluys kwamen Heimans en Thijssse in direct contact met het werk en de opvattingen van de Tachtigers. De samenwerking tussen Heimans en Thijssse begon kort na de verschijning van Heimans' boekje *De Levende Natuur*, waarover Thijssse zeer enthousiast was. Net als de Tachtigers waren Heimans en Thijssse ervan overtuigd, dat zij iets nieuws te bieden hadden, nl. een nieuwe 'biologische' kijk op de natuur. Tegenover de traditionele, op de systematiek gerichte plant- en dierkunde stelden zij de nog vrijwel onbekende studie naar de levenswijze van planten en dieren. Het succes van Heimans en Thijssse werd deels bepaald door de wijze waarop zij de natuurstudie presenteerden: als een sport voor groot en klein, waarvoor Heimans de naam natuursport bedacht. Maar ook de aantrekkelijke uitgave van hun werk droeg bij tot het succes. Zo trok bv. 'Van Vlinders, Bloemen en Vogels' de aandacht vanwege de fraaie uitvoering. Heimans en Thijssse waren geïnspireerd door kunstenaars uit hun omgeving. De artistieke presentatie blijkt bv. ook in de Verkade-albums. Toen dit tijdschrift *De Levende Natuur* in 1896 met als ondertitel tijdschrift voor natuursport verscheen, was veel aandacht besteed aan de omslag (een tekening van het Nederlandse landschap, zie p. 93) en was *De Levende Natuur* rijk geïllustreerd met veel zelf gemaakte tekeningen.

Sinds 1895 nam de belangstelling voor inheemse natuur en voor natuurstudie sterk toe: in 1901 werd de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, nu KNNV, opgericht. Als grondlegger van de natuurbescherming in Nederland kan Jac.P. Thijssse beschouwd worden. Hoewel hij veel van zijn ideeën ontleende aan Frederik van Eeden Sr., was hij het echter lang niet in alle opzichten met hem eens. Van Eeden beschouwde de mens als vijand van de natuur; in de visie van Thijssse waren economische ontwikkeling en natuurbehoud van even groot belang voor

de welvaart en het welzijn van de mens. Zijn leven lang heeft Thijssse getracht de dikwijls tegengestelde belangen te verenigen. Hij had daarbij praktische ideeën. Zo opperde Thijssse in 1901 als eerste het plan om het Naardermeer en andere natuurgebieden te beschermen door ze aan te kopen en legde daarmee de basis voor de huidige Vereniging Natuurmonumenten. Ook kwam Thijssse in die tijd met voorstellen tot het creëren van een natuurgebied bij Amsterdam. Thijssse's Hof in Bloemendaal en het Amsterdamse Bos kunnen volgens Marga Coesèl beschouwd worden als voorstadia van de natuurontwikkelingsprojecten van tegenwoordig.

1920-1970: magere jaren of sluipende groei van de natuurbescherming? (Jan Luiten van Zanden)

De doorbraak van de 'natuursport' wordt wel aangeduid als beginpunt van de 'moderne' natuurbescherming. Jan Luiten van Zanden wijst er echter op, dat bedacht moet worden, dat er aan het begin van deze eeuw nog een geheel andere houding was ten aanzien van natuur. In de 19de eeuw had de bescherming van de natuur zich beperkt tot het nut van de natuur voor 'landbouw en houtteelt'. Maar alles wat niet nuttig was, 'het onland, het ongedierte en het onkruid', moest ten behoeve van de onverbiddelijke vooruitgang van de samenleving verdwijnen. Bij de oprichting van de Vereniging Natuurmonumenten ging het er niet zozeer om de natuur als zodanig te beschermen, maar om bepaalde natuurgebieden die waardevol waren voor wetenschappelijk onderzoek te bewaren voor het nageslacht. Geleidelijkaan kwam naast wetenschap ook meer oog voor recreatie in de terreinen.

Door massale ontginningen van heideterreinen en droogmakerijen van veenplassen ging de rijkdom van de Nederlandse natuur snel achteruit: er kon niet meer worden volstaan met aankoop van de meest waardevolle gebieden. Als reactie hierop ontstonden twee initiatieven. In 1932 werd de Contact Commissie inzake Natuurbescherming opgericht. Dit overlegorgaan van de belangrijkste organisaties betrokken bij natuurbescherming en recreatie had als expliciet doel politieke druk op de besluitvorming uit te oefenen. Veranderingen in wetgeving ter bescherming van de natuur waren gewenst. Tevens werd in de jaren dertig een lijst aangelegd met 'het voornaamste natuurschoon in Nederland'. Doel werd het beschermen van (bijna) alle

belangrijke natuurgebieden; daarbij speelden criteria als recreatie en landschapschoon in de selectie een even grote rol als de wetenschappelijke waarde van de gebieden.

In de hierop volgende decennia verbreedde de aandacht zich door de waarde van het cultuurlandschap te erkennen. Victor Westhoff heeft hieraan bijgedragen door het begrip 'half-natuur' te introduceren. Geleidelijk drong het besef door dat het onderscheid tussen zg. 'pure' natuurgebieden (voor wetenschappelijk onderzoek beschermde gebieden) en het cultuurlandschap een kunstmatige was: zelfs de 'pure' natuur in Nederland was een produkt van ingrijpen door de mens. Ontginningen werden in de jaren vijftig onder druk van o.a. de Contact Commissie gestaakt. Daarvoor in de plaats kwamen echter de ruilverkavelingen op. In 1941 werd op aandrang van Van Tienhoven, toenmalig voorzitter van de Vereniging Natuurmonumenten, de naam van de Contact Commissie verbreed in Contact Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming; deze naamswijziging zou pas na de oorlog in praktijk worden gebracht. Planologen sloten zich aan bij de Contact Commissie. In 1947 werd een lijst van te beschermen cultuurlandschappen vervaardigd.

Hoewel door de verbreding van de doelstellingen de Contact Commissie steeds belangrijker werd, was de beweging voor natuurbescherming niet in staat invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid. Zelfs met subsidies van de rijksover-

heid werden ruilverkavelingen in de jaren vijftig en zestig voortgezet.

De belangrijkste oorzaak hiervan was het ontbreken van een duidelijke band tussen natuurbescherming en politieke stromingen in deze periode. De leden van Natuurmonumenten waren over het algemeen liberale 'heren' of afkomstig uit de Nederlandse adel. De andere groep van Natuurmonumenten waren biologen, die niet sterk geïnteresseerd waren in politiek en ook niet aan enig politieke beweging gebonden waren.

De twee belangrijkste contactpersonen tussen natuurbescherming en politiek waren geen liberalen, maar sociaal-democraten, te weten Henri Polak, bestuurslid van Natuurmonumenten en lid van de Eerste Kamer, en Marinus van der Goes van Naters, meer dan dertig jaar voorzitter van de Contact Commissie en lid van de Tweede Kamer als fractievoorzitter van de PvdA. In de socialistische beweging was er altijd een afkeer geweest van de 'voortgang', die industrie en verstedelijking brachten. De intense beleving van de natuur, als 'gezond' tegenwicht tegen de corrumperende invloed van het leven in de stad behoorde tot de belangrijkste doelen van de socialistische beweging; overigens zonder dat dit leidde tot belangrijke activiteiten gericht op natuurbehoud.

Zo zijn er twee bewegingen voor natuurstudie en -bescherming te onderscheiden: één van wetenschappers en liberale 'heren' (Ver. Natuurmonumenten en Contact Commissie) en één van socialistische natuurvrienden. Het samengaan van 'rode' en 'groene' kritiek op de samenleving werd in de jaren zestig kenmerkend voor de milieubeweging. De milieubeweging verbond kritiek op de aantasting van het leefmilieu met linkse kritiek op het 'kapitalisme', op de grote chemieconcerns, die gezien werden als de belangrijkste veroorzakers van vervuiling. Eind jaren zestig wordt het streven naar een schoner milieu in partijprogramma's opgenomen. In 1972 werd de Stichting Natuur en Milieu opgericht.

Drs H.L. Schimmel-ten Kate
Eindhoven.

Alle voordrachten, aangevuld met informatie over Thijssse, zijn gebundeld in "De eeuw van Thijssse". Dit boekje is te verkrijgen bij de Heimans & Thijssse Stichting, Plantage Middenlaan 2c, 1018 DD Amsterdam, tel. 020-6228115, giro 3831069 en kost f 17,50 (incl. porto).

100 JAAR
NATUURBELEVING en
NATUURBESCHERMING

symposium

13 oktober 1995
Koningszaal
Arts - Amsterdam

Organisatie:
Heimans en Thijssse Stichting
in samenwerking met het
Instituut voor Geschiedenis der
Natuurwetenschappen
van de Universiteit van Utrecht

Heimans en Thijssse Stichting